

ТАҚРИЗИ МУШОВИРИ ИЛМӢ

**ба рисолаи диссертатсионии Аъзамов Субҳонҷон Баҳромҷонович
дар мавзӯи «Афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи Х1Х – нимаи аввали
садаи ХХ» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ
аз рӯйи ихтисоси 10.01.00 – Адабиётшиносӣ (10.01.08 - Назарияи адабиёт.
Матншиносӣ, нусхашиносӣ)**

Охири асри Х1Х – нимаи аввали асри ХХ яке аз марҳалаҳои ҳассос ва пурбаҳсу пурихтилофи таърих аст, ки ҳам аз назари шинохти таърихи адабиёт ва ҳам аз назари нақди адабӣ ҳанӯз муаммоҳои зиёде дар умқи дорад. Албатта, кӯшишҳои барои шинохти ин давраи адабиёт то имрӯз низ сурат гирифтаанд ва хидматҳои аҳли илм А. Мирзоев, Х. Мирзозода, Н. Маъсумӣ, Р. Ҳодизода, А. Қаюмов, С. Сиддиқов ва дертар М. Шакурӣ, С. Амиркулов, Х. Асозода, М. Раҷабӣ, А. Набавӣ, Ҷ. Ҳамроев, С. Хӯчакулов ва дигарон дар ин росто чиҳати ҳамвор кардани роҳ барои пажӯҳишгарони минбаъда мусоидат намуданд. Бо ин ҳама таърихи танқиду адабиётшиносӣ аз самтҳои нисбатан камтар таҳқиқшудаи улуми адабӣ дар Тоҷикистон буда, як идда масъалаҳо то имрӯз ҳалли худро пайдо накардаанд. Аз ҷумла то имрӯз масъалаи муайян кардани заминаҳои аслии шаклгирии нақди адабӣ ва назари интиқодии маорифпарварӣ ва ҷадидӣ, равиши таҳқиқ ва нақди адабиёт дар охири садаи Х1Х – нимаи аввали садаи ХХ, марҳалаҳои афкори сухансанҷии нави тоҷик, меъёрҳои сухансанҷӣ дар тазкираҳо, ҷойгоҳи нақди адабӣ дар матбуот, нақд дар маҳфилҳои адабӣ, дар китоби таърихи адабиёт ва ғайра аз матолибе ҳастанд, ки ниёз ба таҳқиқи ҷиддӣ ва густурда доранд.

Рисолаи доктории Аъзамов Субҳонҷон Баҳромҷонович «Афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи Х1Х – нимаи аввали садаи ХХ» (Хуҷанд, 2023) ба масъалаҳои ташаккули афкори адабиву сухансанҷии охири садаи Х1Х ва адабиётшиносиву нақди адабии нимаи аввали садаи ХХ ихтисос ёфта, асарӣ бунёдӣ ва навоҷарона дар ин замина мебошад ва бо ҳадафи равшанӣ андохтан ба ин масъалаҳои муҳим таълиф шудааст. Масъалаи шаклгирии нақди адабӣ ва меъёрҳои сухансанҷӣ дар ин марҳалаи пурихтилоф дар рисолаи мазкур ба унвони

проблемаи илмии концептуалӣ гузошта шуда, ҳалли дурусти худро ёфтааст. Ошноӣ бо матни рисола ба натиҷае меорад, ки бори аввал масоили мубрами нақди адабӣ ва адабиётшиносии тоҷик бо чунин вусъату густардагӣ ва равишмандона мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст.

Муаллифи рисола тамоми пажӯҳишҳои муҳаққиқонро амиқу дақиқ омӯхтаву дастабандӣ карда, онҳоро аз назари аслу моҳият ба ҷаҳор гурӯҳ ҷудо кардааст:

1. Шиноҳти махсусияти нақд ва афкори сухансанҷӣ вобаста ба таҳқиқи таъриҳҳои асрӣ дар охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX ва таъини ҷойгоҳи интиқодии андешаҳои мусаннифони онҳо;

2. Шиноҳти махсусияти нақди адабии ин ду давра ба василаи таҳқиқи таъриҳномаҳои давраи маорифпарварӣ ва ҷадидӣ;

3. Шиноҳти моҳияти нақду танқид ва ҷойгоҳи он дар матбуоти навпайдои форсии тоҷикии ҳавзаи Осиёи Миёна ва нашрияҳои сифатан нави давраи шуравӣ;

4. Арзёбии масъалаҳои нақду адабиётшиносӣ дар силсилаи асарҳо оид ба шахсиятҳои пажӯҳандаи он замон, аз ҷумла Аҳмад Маҳдуми Дониш, Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё, Мирсиддиқхони Ҳашмат, Афзал Маҳдуми Пирмастӣ, Ҳочӣ Абдулазими Шаръӣ, Абдуррауфи Фитрат, Мирзо Сирочи Ҳаким, намояндагони пешрави нақди адабии шуравӣ Садриддин Айнӣ, Раҳим Ҳошим, Тӯракул Зехнӣ, Нарзуллоҳи Бектош, Абдулғанӣ Мирзоев, Холиқ Мирзозода, Лутфулло Бузургзода ва дигарон.

Рисола аз назари бандубаст дуруст ва бо риояи пайдарпайии мантиқӣ матраҳ шудааст. Дар тарҳрезии он тамоми талабот ва меъёрҳои илмии замон ба инобат гирифта шудаанд. Дар ҷаҳор боби рисола заминаҳои шиноҳти афкори сухансанҷии навини тоҷик, вазъи сухансанҷӣ дар охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX, ҷойгоҳи классикони адабиёт дар нақди адабии нимаи аввали садаи XX ва ниҳоят осори илмии намояндагони давраи нави нақди адабии тоҷик ба маърази таҳқиқ кашида шудаанд. Миёни бобҳои рисола пайванди беҳалали мантиқӣ ҷой дорад, ки аз вуруди комили муаллиф ба умқи масъалаҳо дарак медиҳад.

Агар дар фасли аввали боби аввал масъалаи марҳалабандии адабиётшиносӣ ва нақди адабии навини тоҷик ба миён гузошта шуда бошад, дар фасли дувуми он сарчашмаҳои нақди адабии маорифпарвариву ҷадидӣ баррасӣ ёфтаанд. Ба сифати

сарчашмаҳои нақди адабӣ муаллифи рисола тазкираҳо, осори таърихӣ, осори матбуоти даврӣ, китобу мақолот ва номаҳои аҳли адабро муаррифӣ мекунад.

Дар боби дуввум масъалаи таҳқиқ ва нашри манобеи адабиву илмӣ, ҷойгоҳи нақд дар маҳфилҳои адабии замон, равишҳо ва меъёрҳои суҳансанҷӣ дар тазкираҳо, нақд дар нахустин китоби таърихи адабиёт дар маърази андешаи муаллиф қарор гирифтаанд. Муаммоҳои таҳқиқ ва нашри осори нодир ва то ҳанӯз дастнораси адабиву таърихӣ, маҳфилҳои адабии замон, хусусан маҳфилҳои Аҳмади Дониш ва Садрӣ Зиё, равишҳои нақд дар тазкираҳои охири асри XIX-и ҷумла «Тухфат-ул-аҳбоб фи тазкират-ул-асҳоб»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, «Тазкират-уш-шуаро»-и Абдуллоҳхоҷаи Абдӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Ҳочӣ Неъматуллоҳи Мухтарам, «Тазкори ашъор»-и Садрӣ Зиё, «Тазкират-уш-шуаро»-и Шаръӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Ҳашмат ва махсусан «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айнӣ, ҷойгоҳи нақд дар китоби таърихи адабиёт масоили меҳварии ин боб ҳастанд.

Эҷодиёти ҷаҳор тан аз бузургони адабиёт – Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Носири Хусрав ва Камоли Хуҷандӣ дар нақди адабии нимаи аввали садаи XX, омилҳои рӯчуи ҷомеа ба осори онҳо, меъёрҳо ва вежагиҳои нақди осори онҳо аз масоили меҳварии боби сеюм қарор гирифтаанд.

Ниҳоят дар боби охирин муаллифи рисола саъй намудааст, ки хусусиятҳои нақди замонро дар давраи нави нақди адабии тоҷик дар мисоли таълифоти Сотим Улуғзода, Ҷалол Иқромӣ, Мирзо Турсунзода, Тӯракул Зеҳнӣ ва Раҳим Ҳошим нишон диҳад.

Таҳлили амиқи матлабҳо ва ҷараёни дурусти гузориши масъала дар тамоми матни рисола ба мушоҳида меояд. Ҳар суҳан ва ҳар тезисе, ки муаллиф ба миён мегузорад, ҳатман бо аснод ва далоили фаровон исботи илмии худро меёбад. Рисола бо густурдагии матолиб ва фаровонии далелҳои илмӣ имтиёз дорад. Муаллиф ин далелҳоро аз осори адабиву таърихии суҳанварони маъруфи аҳди маорифпарварӣ ва ҷадидӣ Аҳмад Маҳдуми Дониш, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, Шарифҷон Маҳдуми Садрӣ Зиё, Абдуррауфи Фитрат, Абдуллоҳхоҷаи Абдӣ, Ҳочӣ Азими Шаръӣ, Мирсиддиқхони Ҳашмат, Неъматуллоҳи Мухтарам, Садриддин Айнӣ, маводи «Бухорои шариф», «Оина», «Дониш ва омӯзгор», «Раҳбари дониш»,

«Барои адабиёти сотсиалистӣ», «Шарқи сурх», номаҳои адибон ва ғайра оварда рисолаи худро хеле пурбор кардааст. Ҳар матлабе, ки ба миён гузошта мешавад, аз кунҷкови пажӯҳишгар ва фуруравӣ ба умқи масъала, пайдо кардани тобишҳои нави маъноӣ ва матлабҳои то ин дам аз зехнҳо дур дарак медиҳанд. Чунончи, муроҷиат ба «Намунаи адабиёти тоҷик»-и устод Айнӣ масъалаҳои ҷудогонаеро мисли «Сарчашмаҳои адабӣ ва интиқодии «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айнӣ», «Диди интиқодӣ дар тазкираи «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айнӣ» ва «Садриддин Айнӣ ва нақди сиёсӣ ва иҷтимоӣ» ба бор оварда, дар ин миён асари мазкур ба унвони намунаи аввалини тазкираи замони нав муаррифӣ шудааст. Муқоисаи он бо «Намунаи адабиёти Эрон»-и Мирзо Муҳсини Иброҳимӣ чандин нуктаи нағзу пурмағзро пешорӯи алоқамандон боз мекунад. Аммо як нигоҳи шитобзада ба китоби С. Аъзамзод «Ҷавҳари Айнӣ» (2023) кофист дарк кунем, ки масоили матраҳ дар рисола танҳо як ҷузъи бисёр кӯчаки ҷустуҷӯҳои ин пажӯҳишгар дар атрофи масъалаҳои марбут ба фаъолияти адабии устод Айнӣ будааст, зеро дар ин китоб беш аз бист мақолаи муаллиф, ки дар 15 соли охир ба қалам омадаанд, гирд оварда шудааст ва дар маҷмӯъ тарҳи монографӣ пайдо кардааст. Дар ин китоб на танҳо сарчашмаҳои фикрӣ, нақди сиёсат ва замон, мероси адабӣ ва дидгоҳҳои нақди адабӣ, нақди осори айнишиносӣ ва адибони марбут ба ҳалқаи устод ҷой дода шудаанд, балки феҳрасти мақолаву суханронӣҳои муаллифи китоб дар бораи Садриддин Айнӣ иборат аз 55 номгӯй ворид шудааст, ки аз таваҷҷуҳи ӯ ба паҳлуҳои гуногун ва ҳанӯз дастноҳӯрдаи айнишиносӣ хабар медиҳад. Аз соли 2008 то 2022 панҷоҳу панҷ мақолаву гузоришу тақриз танҳо дар бораи Айнӣ! Чунин бориқназариву умқҷӯйиро дар мавриди адибони дигар низ метавон мушоҳида кард. Ва дар ҳамаи масъалаҳои мавриди баррасӣ нигоҳи нав, таҷдиди назар ба таълифоти муҳаққиқини пешин ва дар маҷмӯъ навоарӣ дар тамоми рисола падида омадааст. Аз ҷумла муаллиф бори аввал назари интиқодии адибони маорифпарвар ва ҷадид, аҳли сухани охири асри XIX-ибтидои асри XX-ро бо таъҷиб ба сарчашмаҳои ин давра, муаммои нашри сарчашмаҳои адабиву интиқодӣ, нақди адабиро дар оинаи матбуот, ҳамбастагии адабиёт ва матбуот ва пажӯҳиши муштараки онҳоро ба миён кашидааст. Ҳамчунин аввалин маротиба марҳалаи тоинқилобӣ ва баъди инқилобро дар пайваستاгӣ

таҳқиқ намуда, нақши тазкираҳо, маҳфилҳои адабӣ ва китобҳои таърихи адабиётро дар ташаккулёбии нақди навини тоҷикӣ муайян мекунад.

Саҳми фардии муҳаққиқ на танҳо дар омӯзишу баррасии масъалаҳои назарӣ, балки таҳияву тасҳеҳ ва ба нашр омода кардани сарчашмаҳои муҳимму арзишманди нимаи аввали садаи ХХ, аз ҷумла «Тазкори ашъор» ва «Рӯзнома»-и Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё, маводи тоҷикии маҷаллаи «Оина», «Маводи адабиётшиносии маҷаллаи «Раҳбари дониш», матни маҷмуаи мақолаҳои илмӣ-танқидии Ҷалол Иқромӣ ва Сотим Улуғзода ва ғайра таҷассум ёфтааст. Бархе аз ин корҳо дар доираи лоиҳаи «Таҳқиқ ва наشري сарчашмаҳои адабии охири асри XIX ва ибтидои асри XX» барои солҳои 2018-2022 (рақами қайди давлатӣ ГР № 0118 ТҶ 00948) сурат гирифтаанд, ки Аъзамов С. Б. дар амалӣ кардани фаъолияти он ба сифати муовини роҳбар саҳм гузоштааст. Ҷамчунин ду монография, маҷмуаи мақолаҳо ва беш аз 80 мақолаи илмӣ дар доираи ҳамин мавзӯ интишор ёфтаанд, ки аз пуркорӣ ва пухтакориҳои муаллифи рисола дарак медиҳанд.

Хулосаҳои диссертатсия дар 15 банд оварда шудаанд ва натиҷаҳои аз назари илмӣ собит ҳастанд. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ низ маҳсули андешаи расои муаллифи рисола мебошанд.

Ба тариқи пешниҳод ба муаллиф метавон нуктаҳои зерро арз кард:

1. Масъалаи даврабандии адабиёт боз ҳам ниёз ба омӯзиш дорад ва баъзе матлабҳои, ки берун аз назари унвонҷӯ мондаанд, бояд мавриди тавачҷуҳ қарор гиранд.

2. Таҳқиқи масъалаи ташаккули нақдии адабии давраи тоинқилобӣ ва баъди он дар ҳамбастагӣ ва қиёс бо кишварҳо ва халқҳои ҳамтақдир, аз ҷумла адабиёт ва матбуоти ўзбекӣ, туркӣ, тоторӣ, озарбойҷонӣ метавонад чандин нуктаи муҳими на танҳо як адабиёт, балки як минтақаро метавонад равшан кунад.

3. Кӯшишҳои, ки барои дар пайвастагӣ баррасӣ кардани масъалаи нақди адабии ҳамзабонон, хусусан Тоҷикистон, Афғонистон ва Эрон дар замони таҳқиқ қобили ситоиш ҳастанд, вале ба такмил ниёз доранд.

4. Барои пайдо кардан ва ба нашр тайёр кардани сарчашмаву манобеи нодири адабӣ ва матбуотӣ талоши бештареро аз муаллифи рисола метавон интизор шуд.

Хулоса, рисола бо огоҳии комил ва ихотаи хуби дониши таърихиву назарӣ таълиф шуда, феҳрасти адабиёти он гувоҳи чашмандози густурда ва завқи баланди муаллиф аст.

Рисолаи диссертационии Аъзамов Субҳонҷон Баҳромҷонович дар мавзӯи «Афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи XIX – нимаи аввали садаи XX» кори анҷомёфта буда, муаллифи он шоистаи дарёфти унвони илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.00 – Адабиётшиносӣ (10.01.08 - Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ мебошад.

Мушовири илмӣ –

доктори илмҳои филологӣ, профессор **Мирзоюнус М.**

«30» январ соли 2024

Маълумот барои тамос:

735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.

Тел.: +992927335696, E-mail: matluba.khojaeva@gmail.com

Имзои Мирзоюнус М.-ро тасдиқ мекунам

Сардори раёсати кадрҳо ва корҳои махсуси МДТ-и

«ДДХ ба номи академик Бобочон Гафуров» **Наврузов Э. М.**

«31» январ соли 2024

